

Пежинська О. М.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

АСПЕКТИ МЕТОДОЛОГІЇ ОНОМАСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті проаналізовано основні аспекти методології ономастичних досліджень на прикладі французьких топонімів. Основним є історичний метод, згідно з яким аналізуються особливості історичних подій, економічний та етнічний статус населення й особливості місцевості. Первинне значення топонімів, причини їх мотивації, історичні умови виникнення й розвитку розкриваються шляхом етимологічного аналізу. Найпродуктивніші топооснови, їх варіативність, структурні типи встановлюються завдяки словотвірному аналізу. Для висунення теоретичних гіпотез, узагальнень використовуються індуктивний і дедуктивний методи.

Ключові слова: методологія, топонім, історичний метод, етимологічний аналіз, словотвірний аналіз.

Постановка проблеми. Дослідження топонімії поглиблюються й розширюються завдяки новим методам, а це в багатьох випадках сприяє розширенню історичної, писемної та викопної джерельної бази, часто допомагає по-новому прочитати й оцінити відоме та водночас унести в науку нові, нерідко невідомі й унікальні за своїм значенням факти.

Дискусія, яка ще донедавна велася в наукових колах, – до якої галузі повинна належати топоніміка, на які методи дослідження спиратися, якими принципами повинні керуватися її дослідники та які обирати напрями опрацювання тих чи інших топонімічних питань – нині визнана безпідставною. З огляду на специфіку походження кожної назви зокрема й усіх разом узятих, топонімія може бути водночас предметом дослідження й лінгвіста, і географа, й історика, й етнографа, і соціолога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основі дослідження – теоретико-методологічні розробки в галузі конструктивно- та суспільно-географічних, топонімічних методів досліджень, викладених у працях Е. М. Мурзаєва, В. А. Ніконова, В. Д. Беленької, О. М. Скляренко, О. М. Черняхівської, О. В. Суперанської (розробки з теорії топоніміки, методів топонімічних досліджень), Є. М. Поспелова (праці з методики картографічного втілення топонімічної інформації), Є. С. Отіна (теоретичні проблеми ономастики; дослідження проблем загальної, української, російської, тюркської, грецької ономастики, етимології, історії російської мови; дослідження українських коно-

тативних онімів на матеріалі російської художньої літератури та фольклору).

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати основні аспекти методології ономастичних досліджень на прикладі французьких топонімів.

Виклад основного матеріалу. Найбільш поширеним сьогодні є географічний аспект дослідження онімів, який полягає у визначенні впливу географічного середовища на вибір власної назви, її міграції, визначення ономастичних ареалів.

Окремо виділяють також лексикографічний аспект вивчення онімів, який реалізується в спеціальних ономастичних словниках. Варто зауважити, що більшість зі словників мають етимологічне спрямування, тобто з'ясовують походження слова, розкривають його першоісторію, визначають словотвірну структуру, обґрунтовують семантичну мотивацію.

Виникнення географічних назв зумовлене низкою важливих суспільно-пізнавальних факторів, що характеризуються діалектичною єдністю, тому їх дослідження повинно ґрунтуватися на комплексному підході, а це передбачає залучення результатів досліджень багатьох суміжних наук.

Важлива, і чи не головна, роль у дослідженні географічних назв відводиться лінгвістиці. Назви, як і всі інші слова, підпорядковуються законам мови й, отже, підлягають лінгвістичному аналізу.

Одержати інформацію про географічну назву за межами лінгвістики неможливо. Без застосування лінгвістичних методів не можна також збагнути будови назв. А це є основним і вихідним

етапом як для мовних, так і позамовних досліджень топонімії. Значення лінгвістичних даних особливо пізнавальне для реконструкції давніх періодів історії й передусім у тих випадках, коли відсутні інші джерела. Вони завжди допомагають розкрити давніший стан, ніж той, який відображено в писемній традиції.

Для реалізації визначальних методологічних принципів ономастичних досліджень застосовуються різноманітні методи і прийоми: *етимологічний, історичний, словотвірний, кількісний, картографічний*. Етимологічний та історичний методи дають змогу простежити й виявити зв'язки між топонімами та іншими шарами лексики. Топонімна лексика містить закодовану мовно-історичну інформацію, яку можна з'ясувати лише за допомогою спеціального етимологічного дослідження. Як зазначає С. О. Вербич, процес розкриття походження власних назв ґрунтується на кількох основних засадах: визначенні словотвірної моделі назви; з'ясуванні твірного апелятива (переважно кожна власна назва вторинна щодо ідентичної загальної); виявленні семантичної мотивації оніма, у зв'язку з чим часто виникає потреба етимологізування самого апелятива [1]. Складність зумовлена потребою індивідуального підходу до аналізу кожної назви, яку необхідно розглядати на широкому тлі аналогічних утворень, урахувуючи всі її варіанти, детально осмислюючи фонетичні закономірності структури та особливості словотвору.

Культурно-історичний фон, представлений топонімною лексикою, дає змогу виявити коло джерел топонімів. Цей метод передбачає аналіз усіх обставин, за яких виник топонім, таких як картографічні особливості місцевості, природний фактор, тобто флора і фауна, соціальний, економічний та етнічний статус населення, певні історичні події, час заселення й багато іншого. Лише на підставі дослідження історичних умов і причин народження топоніма можна точно пояснити його значення. В. А. Никонов говорить, що історизм не виражений в поодиноких назвах, а становить «основу всіх назв» [5].

Географічні назви є історичними не у вузькому розумінні (як повідомлення про якусь подію), а в найширшому – завжди. Історія диктує суспільству вибір із навколишньої дійсності тих чи інших прикмет, властивостей, які характеризують об'єкт. Дані історії, рідше географії в топонімії створюють передумови лінгвістичного аналізу назви. Вони надзвичайно важливі для визначення загальної мовної належності топонімів до певного

часу чи регіону. За відсутності достатніх історичних відомостей дослідник не може встановити значення багатьох давніх назв навіть за умови доброго знання мови.

Етимологічний аналіз є одним із основних з-поміж інших методів. Він дає змогу порівнювати древні мовні форми із сучасними, а також співвідносити їх з історичним розвитком навколишнього світу, суспільства тощо. Мета етимологічного аналізу слова – визначення того, коли, в якій мові, за якою словотвірною моделлю, на базі якого мовного матеріалу, в якій формі та з яким значенням зародилося слово, а також які історичні зміни його первинної форми і значення зумовили форму і значення, відомі досліднику [4, с. 13].

Швейцарський лінгвіст К. Балдінгер (K. Baldinger) вважає неоднозначним саме поняття етимології. На його думку, існує два види етимології: етимологія з фонетичним традиційним значенням – етимологія XIX століття (*l'étymologie-origine*) – та сучасна етимологія із семантичним значенням (*l'étymologie-histoire du mot*). За його словами, у будь-якій розвідці чи етимологічному словнику топонімів «біографічний» аспект, історія слів повністю проігноровані. Наприклад, в етимологічному словнику А. Доза «Етимологічний словник географічних назв» (*«Dictionnaire étymologique des noms de lieux»*) для топоніма *Grange (La)* є лише таке пояснення: «лат. *granica* < *granum*, *grange*, хлів, тобто місце для збереження зерна, ферма» [7, с. 330], а для топоніма *Rosiers (Les)*, (*Rosers*, 1240) тлумачення таке: «лат. *rosa*, *rose*, рожевий, суфікс *-arium* Деякі із цих назв походять від герм. *raus*, *roseau*, тростина» [7, с. 575]. Обидва приклади ілюструють відсутність топонімно-етимології. На нашу думку, лінгвісти фіксують лише остаточну назву й переосмислення.

Етимологічний аналіз допомагає розкрити первинне значення географічної назви, причини мотивації цього об'єкта, а також історичні умови виникнення, розвитку й видозмінювання топоніма. Завдяки цьому методу топоніми класифікуються за періодами розвитку мови та господарсько-культурними традиціями. Наприклад, назви *Borgo*, *Bourcq* < *burg*, *ville* – місто германського походження.

Уважаємо, що в описі топонімів як одиниць ономастики увага дослідника повинна приділятися передусім етимології й культурно-історичному контексту. Найважливіша особливість топонімічної лексики полягає в тому, що вона є культурним артефактом, у якому своєрідно відо-

бражені історія, шляхи формування та результати розвитку матеріальної й духовної культури.

Завдяки *словотвірному* аналізу встановлюються механізми твірного потенціалу топонімної лексики; виявляються найпродуктивніші форманти, що використовуються для творення топонімів, і варіантність їх основ та афіксів. У структурному відношенні топоніми можуть бути одно-, або дво-, чи багатослівними. О.М. Скляренко називає однослівні назви «ономастичними лексемами», а багатослівні – «ономастичними синтаксемами». Ономастичні лексеми можуть мати у своєму складі одну основу або об'єднувати в одне неподільне ономастичне ціле дві й більше основ [6, с. 36].

Топономасти часто поєднують структурно-словотвірний аналіз із лексико-семантичним, хоч вони становлять різні аспекти лінгвістичного дослідження. У комплексному дослідженні власних назв питома вага того чи іншого аспекту може суттєво змінюватися. У моноструктурних онімах переважає лексико-семантичний підхід. У сфері складних онімів класифікація відбувається спочатку за структурно-словотвірними ознаками й лише після цього в межах кожної структурної групи топоніми розглядаються на лексико-семантичному рівні [6, с. 35].

У лексико-семантичному відношенні топоніми можна досліджувати з погляду їх дономастичного значення, тобто аналізувати внутрішню форму вихідних слів із позиції їх функціональної ономастичної семантики або піддати аналізу їх постономастичне значення, що вони отримали в процесі свого функціонування [6, с. 36]. Установлення лексико-семантичного значення топонімів – процес поетапний, який полягає в поступовому з'ясуванні одного значення за іншим. Такий аналіз можна підпорядкувати *методу «лексико-семантичної піраміди»*, що найчастіше застосовується дослідженні.

Дослідження з топоніміки були б неповними без *кількісного* аспекту вивчення власних назв. Кількісний фактор є надзвичайно важливим для виявлення складу топонімів. Часто кількісні дані дають змогу поглиблювати висновки. Вертикальне (діахронне, стратиграфічне) і горизонтальне (просторове) вивчення топонімів (топонімичних типів) із застосуванням кількісного аспекту забезпечує встановлення меж різних ареалів, визначення шляхів просторового просування топонімичної моделі протягом віків, а також установлення зв'язків і взаємозалежності динаміки із соціально-історичними та природно-географічними умовами формування етносів і націй.

З кінця XIX ст. інтерес до топоніміки, особливо картографії, різко зріс. У Франції та інших країнах організовувалися комісії й товариства з вивчення географічних назв. *Картографія* – основний метод дослідження, що застосовується під час розроблення картографічних моделей, які характеризують просторово-територіальні властивості топонімичної системи країни. Цей метод ми використовуємо на всіх етапах дослідження – від збирання вихідних даних до розроблення нових наукових матеріалів. У топоніміці картографічний метод дослідження може особливо успішно застосовуватися для встановлення закономірностей прояву топонімичних явищ, динаміки їх розвитку в часі, а також просторових зав'язків і залежностей як між окремими топонімичними явищами, так і між ними й різного роду соціальними та природними явищами, що відображені на картах.

На думку Е. М. Мурзаєва, географічні назви є найважливішим елементом карти: вони мають просторову прив'язку, нерідко відображають природу ландшафту, свідчать про характер заселення людиною нової території, про природні багатства та інші географічні особливості території [4]. Тому картографічний метод дуже важливий у топонімичному дослідженні.

Мова карт є максимально наближеною до народної, разом із тим вона повинна відповідати загальноприйнятим нормам. Особливо це стосується перекладу іншомовних назв, які часто зазнають спотворення. Оскільки в різних країнах один і той самий об'єкт називається по-різному, сьогодні на порядку денному стоїть проблема стандартизації географічних назв, тобто прийняття єдиної норми вимови.

Мовні фактори номінації є доволі конкретними, залежними від будови й стану розвитку мови, але завжди зумовлені часом та історичними умовами етносу. У конкретних ситуаціях на основі діалектичної єдності суспільно-історичного й мовного факторів утворюється певний топонімичний тип, що містить у собі загальні топонімичні ознаки як у структурно-граничній сфері, так і у сфері семантики. Топонімія розвивається також у тісній взаємодії з географією та етнографією, вона є цінним джерелом для дослідження історії мови й водночас ілюстрацією для лексикології, діалектології, етимології, лінгвістичної географії.

Варто зазначити, що французька топоніміка досягла високого рівня розвитку, свідченням цього є чітко окреслені межі та обсяг географічних одиниць, упорядкована термінологія, розроблені питання теоретичного рівня, зібраний

вагомий топонімний матеріал. Проте не всі лінгвосоціуми мають такі вагомі результати. В Україні загальнотеоретичні проблеми топоніміки лише осмислюються, починають формуватися нові тенденції дослідження власних назв. До таких можна зарахувати когнітивний і типологічний (міжмовний) аналіз онімів, що зумовлено об'єктивною необхідністю поступового переходу від описового й порівняльно-історичного дослідження власних назв у межах однієї мови до їх зіставного аналізу. Цьому аспекту присвячена кандидатська дисертація О. М. Складенко «Ізоморфізм та аломорфізм в ойконімії США й України», у якій досліджено подібне й специфічне в структурі та семантиці українських та американських назв поселень у зв'язку з культурно-історичними, етномовними й фізико-географічними реаліями. Такий аспект дає можливість глибше зрозуміти закономірності онімної системи рідної мови та її специфіку порівняно з іншими мовами. Зіставне дослідження українських та американських назв поселень свідчить про значну залежність ойконімної номінації від морфологічного типу мов і ментальності їх носіїв.

Фахівець у галузі філології Є. С. Отін із 1974 року очолює відому в Україні та за кордоном Донецьку ономастичну школу (ДОШ), яка досліджує походження, історію та функціонування у російській та українських мовах власних імен (онімів) різних класів. Перші дослідження з ономастики присвячені дослідженню проблем ойконімії та антропонімії Південно-Східної України (К. В. Першина, В. Д. Познанська), адаптації іншомовних (європейських) власних назв у російській мові (В. І. Мозговий) і російських назв в англійській мові XVIII ст. (Д. І. Корнілов), у другій половині 80-х рр. і в 90-ті рр. захищені кандидатські дисертації з поетичної ономастики (В. М. Калінкін, В. І. Рогозіна, Г. П. Лукаш), у 80-ті рр. – присвячені ергонімії англійської і французької мов (А. В. Беспалова, О. Г. Мікіна), адаптації англійських онімів у російській мові XVIII ст. (І. О. Воронова), в

другій половині 80-х рр. – адаптації онімних галицизмів у російській мові XVII ст. (О. А. Пічугіна), стилістиці конотативних антропонімів у художній прозі В. Аксьонова (Н.І. Іванова), онімним оказіоналізмам у російській мові (Н. С. Касьяненко), лексико-семантичним і словотвірним типам водоїмищ (Н. М. Павліківська).

Висновки і пропозиції. Теоретико-методологічна концепція дослідження базується на таких положеннях:

1) сукупність топонімних елементів, поєднання реальних фактів і взаємозв'язок між ними підпорядковуються принципу системності. Для його реалізації використано історичний метод, згідно з яким проаналізовано особливості історичних подій, економічний та етнічний статус населення, особливості місцевості тощо;

2) первинне значення топонімів, причини їх мотивації, історичні умови виникнення та розвитку розкриті шляхом етимологічного аналізу;

3) найпродуктивніші топооснови, їх варіативність, структурні типи, встановлені завдяки словотвірному аналізу;

4) сформульовано метод «лексико-семантичної піраміди», згідно з яким здійснено комплексний лексико-семантичний аналіз топонімів;

5) найпродуктивніші топоформанти, кількісне та відсоткове співвідношення топонімів виявлено завдяки підрахункам, в основі яких лежать лексикографічні джерела;

6) зображення на картах просторово-територіальних особливостей найпоширеніших топонімних назв відповідає картографічному методу;

7) для висунення теоретичних гіпотез, узагальнень у праці використано індуктивний і дедуктивний методи.

Отже, українські ономасти пильно стежать за сучасними мовними процесами й лінгвістичними тенденціями, активно вливаються до світової ономастичної науки, подекуди виступаючи в ній «піонерами» нових напрямів або аспектів дослідження власних назв.

Список літератури:

1. Мельничук О. С. Аспекти методології лінгвістичних досліджень. *Мовознавство*. 1986. № 1. С. 3–11.
2. Мельничук О. С. Методологія у мовознавстві. Українська мова: енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського. 3-є вид., зі змін. і доп. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 354–355.
3. Складенко О. М., Складенко О. О. Типологічна ономастика: монографія: у 5 кн. Одеса: Астропринт, 2012. Кн. 1: Лексико-семантичні особливості онімного простору. 413 с.
4. Chaurand J., Lebègue M. *Noms de lieux de Picardie*. Paris: Bonneton, 2000. 216 p.
5. Dauzat A., Rostaing Ch. *Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France*. Paris: Larousse. Librairie Guénégaud, 1963. 738 p.

АСПЕКТЫ МЕТОДОЛОГИИ ОНОМАСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

В статье проанализированы основные аспекты методологии ономастических исследований на примере французских топонимов. Основным является исторический метод, согласно которому анализируются особенности исторических событий, экономический и этнический статус населения и особенности местности. Первостепенное значение топонимов, причины их мотивации, исторические условия возникновения и развития раскрываются путем этимологического анализа. Наиболее продуктивные топоосновы, их вариативность, структурные типы устанавливаются благодаря словообразовательному анализу. Для выдвижения теоретических гипотез, обобщений используются индуктивный и дедуктивный методы.

Ключевые слова: методология, топоним, исторический метод, этимологический анализ, словообразовательный анализ.

ASPECTS OF THE METHODOLOGY OF ONOMASTIC RESEARCH

The article analyzes the main aspects of the methodology of the onomastic studies on the example of French toponyms. The historical method is used, according to which the peculiarities of the historical events, the economic and ethnic status of the population, peculiarities of the locality are analyzed. The primary significance of the toponyms, the reasons for their motivation, the historical conditions of their origin and development are revealed through the etymological analysis. The most productive toponymic bases, their variability, the structural types are established by the word-formation analysis. The inductive and deductive methods are used to promote the theoretical hypotheses and generalizations.

Key words: methodology, toponym, historical method, etymological analysis, word-formation analysis.